

ЛИТОВСЬКА ДОБА ЗА ДАНИМИ ІСТОРІЇ ТА АРХЕОЛОГІЇ

УДК 903.5 (477.41) “12/15”

МОГИЛЬНИКИ КИЄВО-ПОДОЛУ XIII - XVI СТ. ЗА ДАНИМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Всеволод ІВАКІН (Київ)

У дослідженні проаналізовано матеріали з Києво-Подільських могильників XIII – XIV ст., досліджених протягом другої половини XIX – початку XXI ст.

Ключові слова: Київ, Поділ, археологічні дослідження, пізнє середньовіччя, могильники.

В исследовании проанализированы материалы из Киево-Подольских могильников XIII – XIV вв., исследованных в течение второй половины XIX – начала XXI в.

Ключевые слова: Киев, Подол, археологические исследования, позднее средневековье, могильники.

In the research the materials from Kyiv Podolski burials in XIII – XIV century, investigated during the second half of XIX – beginning of XXI century are analyzed.

Key words: Kyiv, Podil, archaeological research, Late medieval, burial grounds.

Історична місцевість Поділ простягається вздовж Дніпра і Київської гавані попід київськими горами: Михайлівською, Старокиївською, Замковою та Щекавицею. Разом з Верхнім містом Поділ становив найдавнішу частину Києва. Лише на початку XIX ст. Поділ, Печерськ і Старий Київ – три історичні частини міста – почали об'єднуватися у єдине місто. До того часу цей район мав певну автономію в київській агломерації, своє громадське та культурне життя, звичаї і традиції. Подільська частина міста завжди викликала інтерес у дослідників київської старовини.

Історія археологічного дослідження території Києвоподолу налічує майже 100 років. З другої половини XIX ст. в державні та приватні колекції почали надходити знахідки давньоруської доби, виявлені в подільській частині міста [42, с. 130]. Розвідки та спостереження, проведені Л. Дмитровим, І. Самойловським в 1920 – 1930-х рр., довели наявність численних культурних нашарувань у цьому районі Києва [14, с. 258 – 260; 40]. Перші стаціонарні розкопки були проведені В. Богусевичем на вул. Волоській, 14 – 16 у 1950 р [6, 42 – 53], а з початку 1970-х рр. розпочалося систематичне археологічне дослідження київського Подолу. Унікальні об'єкти та артефакти, виявлені під час спостережень за будівництвом Оболонської гілки метрополітену, привернули увагу багатьох фахівців-русистів до цієї частини давньоруського міста. Це призвело до заснування в 1984 р. Подільської постійнодіючої археологічної експедиції, яка цілеспрямовано займалася археологічним вивченням Подільського району (М. Сагайдак, Г. Івакін, В. Зоценко, А. Занкін, В. Тимошук, Ю. Башкатов, М. Сергєєва, С. Тараненко та інші) У 1989 – 1993 рр. ділянки, відведені під подільські новобудови, активно вивчають співробітники НВК “Археолог” (В. Бідзіля, С. Полін, А. Калюк, А. Занкін та інші). На базі Подільської експедиції ІА НАНУ у 2007 р. створено Центр археології Києва ІА НАНУ, який зосереджується на рятівних археологічних дослідженнях у м. Києві, передусім на Київському Подолі (М. Сагайдак, В. Івакін, С. Тараненко, Д. Пефтіць та інші).

За всі роки археологічного вивчення району проведено понад 70 стаціонарних розкопів, шурфувань, розвідок та спостережень за земельними роботами. Науковим результатом польового вивчення Подолу стало написання відповідних наукових звітів; виявлені матеріали стали основою для численних робіт, у яких П. Толочко, К. Гупало, М. Сагайдак, Г. Івакін, В. Зоценко підкреслювали важливу роль району у формуванні та розвитку Києва [42, с. 129 – 138; 11, с. 40 – 79; 230, с. 3 – 4; 17, с. 69 – 72; 12, с. 31]. Проте слід відзначити, що основна увага дослідників приділялася вивченню давньоруських пам'яток, у той час як матеріали інших епох розроблялися недостатньо.

Своєрідною лакуною на загальному тлі досить довго виступали подільські старожитності післямонгольської доби та часів Великого князівства Литовського. Численні людські втрати, розгром давньоруської держави, порушення сталих торгівельних зв'язків та постійна експансія спочатку Орди, а згодом і Кримського ханства нанесли суттєвий удар по політичному та економічному потенціалу міста [19, с. 42]. Після монгольської навали 1240 р. Верхнє місто перебувало в руїнах, а центр міського життя зосередився на Подолі. Саме тут у пізньосередньовічну епоху знаходився магістрат та площа Ринок, які уособлювали основу привілеїв та вольностей середньовічного європейського міста.

Слабка вивченість історії цього періоду пояснюється браком археологічних джерел та вкрай лапідарним характером писемних повідомлень. Міські культурні шари XIV – XVI ст. були відчутно пошкоджені інтенсивним будівництвом кінця XIX– XX ст. – тому в археологічній науці досить довго панувала думка про повну руйнацію Києва в 1240 р. [19, с. 246]. Розмах досліджень на Подолі 1970 – 1990-х рр. надав досить різноманітний матеріал і підтвердив наявність активного життя Подолу після монгольської навали. Логічним підсумком археологічного вивчення подільських шарів XIII – XVст. став вихід монографії Г. Івакіна “Історичний розвиток Києва XIII – середини XVстоліть.” В одному з розділів цієї роботи проведено ретельний аналіз археологічних матеріалів Подолу, зібраним на той час. У дослідженні переконливо доведена визначна роль Києво-Подолу в економічному, соціальному та культурному житті Києва даного часу. З моменту виходу монографії минуло 15 років й останні археологічні дослідження повністю підтверджують основні положення роботи Г. Івакіна. У той самий час поступово доповнюється інформаційна база матеріалів, знайдено низку нових об'єктів, серед яких особливий інтерес викликає досить велика серія поховальних комплексів XIII – XVI ст.

Як і в давньоруський час, в епоху пізнього середньовіччя на Подолі розташовувалися кладовища. Процес їх формування та функціонування тісно пов'язаний з історією як вказаного району, так і столиці українських земель у цілому. Дослідження подільських кладовищ неможливе без комплексного аналізу археологічних матеріалів у поєднанні з вивченням письмових документів: літописів, свідчень іноземних мандрівників та місцевих жителів, архівних матеріалів. Дана публікація є першою спробою зібрати археологічні матеріали поховальних пам'яток району, виявлених під час досліджень 1970 – 2010-х рр.

За роки археологічного дослідження району виявлено понад 140 поховальних комплексів, які можна пов'язати функціонуванням ряду міських могильників пізньосередньовічного часу.

Основною проблемою під час вивчення поховальних комплексів XIII – XVI ст. є складність датування подібних пам'яток. Поховальний обряд зазначеного періоду (західна орієнтація, положення кістяка та кінцівок,

незначний інвентар або його повна відсутність) характерний для досить широкого хронологічного діапазону міських християнських кладовищ XI – XIX ст. Ситуацію погіршує також вкрай погана збереженість культурних нашарувань XIII – XVI ст. взагалі та поховальних комплексів зокрема. Поховання, як правило, піддавалися руйнації пізнішими об'єктами: іншими похованнями, житловими та господарськими спорудами, ямами тощо.

Тому датування подільських поховальних комплексів проводилося за допомогою стратиграфічної методики – з урахуванням особливостей розміщення культурних нашарувань у цій місцевості Києва. Наявність численних горизонтів (як антропогенного так і геологічного походження) у Подільських ґрунтах дозволяє атрибутувати деякі культурні нашарування як “закриті комплекси”, що значно полегшує датування безінвентарних поховань, здійснених у рамках однієї поховальної традиції.

Згідно загальнохристиянської традиції, поховання мали здійснюватися на спеціальній території, сакралізованій розташуванням освяченої споруди: церкви, каплички тощо. Цілком вірогідно, що й на території Києвоподолу могильники утворювалися в районі міських храмів.

Люстрація 1552 р. називає вісім подільських православних парафіяльних священників – Успенський (Пирогоща), Притисько-Микільський, Спаський, Воскресенський, Борисоглібський, Набережно-Микільський, Різдва Христова та Опанасівський. Враховуючи силу церковних традицій, можна припустити, що вказані парафії існували й у попередні часи. Більшість церков були дерев'яними і постійно руйнувалися внаслідок численних пожеж, повеней та військових дій. Також дослідники не відкидають існування Флорівського жіночого монастиря вже в XVI ст. [19, с. 156]. З актових документів нам відомо про зведення нових церков на початку XVII ст. – Миколи Доброго, св. Василя, св. Іллі та св. Духа [24, с. 33]. Цілком вірогідно, що й вони зводилися на місці невідомих нам давніх храмів. Окрім православних церков, писемні джерела вказаного періоду згадують вірменський храм та католицький костел.

Під час археологічних досліджень Києвоподолу зафіксовані наступні міські могильники (Малюнок 1).

1. Могильник при церкві Успіння Богородиці Пирогощі. Літопис називає дати її закладення та завершення будівництва – 1131 та 1136 рр. Ще з давньоруських часів Пирогоща розташовувалася на подільському торзі, виконувала роль покровительниці київської торгівлі й перебувала на утриманні купців, що прибували до Києва. Храм продовжував функціонування й після монгольської навали. Пирогоща являє собою міський собор, тут зберігав архів, торгові ваги та міри, ховали подільську аристократію. Повідомлення писемних джерел та архітектурні обміри споруди вказують на те, що переважна частина давньоруського храму збереглася до руйнації 1935 р. [18, с. 168 – 180]. Фундаменти споруди досліджувалися в 1976 – 1980 та 1996 рр. Під час розкопок зібрано різноманітний матеріал XIV – XVI ст.: фрагменти кераміки, нумізматичний матеріал, а також предмети дрібної пластики (сережки, енкалпійон) [19, с. 142 – 143]. З південного боку храму виявлена мурована з валунів прибудова, на фундаментах якої зафіксовані поховання, датовані авторми розкопок XV–XVI ст.* (Примітка: інформація відома зі слів безпосередніх учасників досліджень: Івакіна Г., Сагайдака М.) [9, с. 21 – 26; 22, с. 5 – 23].

2. Вочевидь, міський могильник після монгольської доби функціонував і в районі церкви Бориса та Гліба. У 1955 р. на вул. Борисоглібській, 11 В. Богусевичем було знайдено фундаменти споруди, яку автор розкопок датував часом не пізніше XII ст. і ототожнював з відомою з літописів церквою

Бориса і Гліба (згадується під 1146 р.) [42, с. 135]. Цей храм пережив монгольську навалу, але зазнав пошкоджень та спустошення під час татарського нападу 1482 р., після якого так і не був повністю відбудований. Церковні книги були знищені, священника захоплено в полон, з якого він втік, а потім, за пам'яттю, відновлював помяник [26, с. 178]. На початку XVII ст. церкву перенесено та зведено десь поруч на кам'яному фундаменті католицького костюлу. У 1791 р. її було розібрано, а реманент перенесено до церкви Іоанна Предтечі, розташованої поруч [3, с. 252 – 253]. Після добудови у 1802 р. до Предтечинської церкви Борисоглібського приділу, вона перебрала назву Борисоглібської, проіснувавши до знищення в 1930-х рр. [28, с. 96].

У 1936 р. на садибі №13 на вул. Борисоглібській було виявлено десять середньовічних поховань [39, с. 114]. Під час археологічних спостережень у 2007 р. на вул. Борисоглібська, 13 у стінці траншеї зафіксовані поховання в дерев'яних гробовищах. Умови фіксації не дозволяють чітко визначити їх дату, проте за стратиграфічними позначками вони можуть бути віднесені до XVI – XVIII ст.

3. У 1984 – 1985 рр. Подільська експедиція проводила рятівні археологічні роботи у кварталі між вулицями Братська, Андріївська, Сагайдачного. У садибі на **вул. Андріївська, 7-9** було виявлено великий блок стіни, складеної з плінфи на цем'янковому розчині та потужний шар розвалу будівельних залишків. Аналіз будівельного матеріалу вказував на належність решток невідомої мурованої церкви XII ст., яка була зруйнована під час взяття міста Менглі-Гіреєм у 1482 р. [19, с. 143].

Напевно, з татарським погромом пов'язаний і розташований тут могильник. Під завалом храмових стін розчищено близько 30 поховань XV ст. Деякі з поховань були опущені на незначну глибину 0,2–0,4 м, а іноді просто закидані ґрунтом, битою плінфою, будівельним сміттям. Частина поховань складається з кількох кістяків, трапляються скелети в скорченому стані. Однак більшість померлих поховано, хоча й на скору руку, проте з намаганням виконати основні елементи обряду: випростані на спині, орієнтовані по вісі схід – захід, руки складені на грудях або на животі [21, с. 105 – 109]. Дослідження антропологічного матеріалу з могильника, проведені П. Покасом, виявили низку рис притаманних пізньосередньовічним групам Закавказзя [27, с. 134 – 136].

Нечисленний, проте унікальний супроводжуючий матеріал (фрагменти кераміки, сережка, скарб срібних празьких грошей) дав загальне датування – XV ст. [22, с. 111 – 112].

Враховуючи всі вищеперелічені факти, автори розкопок пов'язують похованих з членами вірменської громади Києва, які загинули під час розгрому міста в 1482 р. [19, с. 145 – 146].

4. У тому ж році, вочевидь загинула й інша вірменська **церква Різдва Богородиці**, яка містилася біля сучасної Покровської церкви. У XIV – на початку XVII ст. тут стояла вірменська церква Різдва Пресвятої Богородиці, яку король Казимир IV дозволив у середині XV ст. побудувати вірменам, які втекли з захопленої турками Кафи (1457 р.) [24, с. 34]. На кам'яних фундаментах вірменської церкви, яка згоріла 1651 р., коштом грецького купця Миколи Тарнавіота споруджено дерев'яну Покровську церкву, що проіснувала до 1766 р. На південь від занепакої дерев'яної церкви за проектом І. Григоровича-Барського споруджено сучасну кам'яну церкву в стилі українського бароко.

Територія навколо сучасної Покровської церкви досліджувалася в 1975 та 1985 рр. Було розкрито фрагменти кам'яної споруди: частину фундаменту, підлогу з полив'яних плиток та з пальчастої цегли. Більшість споруди було

зруйновано перекопами, викликаними пізнішими земляними роботами, пов'язаними функціонуванням церковного кладовища XVIII – XIX ст. та ремонтами Покровської церкви та її дзвіниці. Поруч з фундаментами зберігся невеликий фрагмент культурного шару XIV – XV ст. Археологічний матеріал представлений керамікою та рідкісним скарбом з 40 срібних монет київського князя Володимира Ольгердовича (1362 – 1394 рр.) [22, с. 113 – 117].

На думку авторів археологічних досліджень, на цьому місці стояло дві церкви київської вірменської громади: кам'яна XIV ст. (проіснувала до 1482 р.) та дерев'яна XVI ст. (згоріла у 1651 р.). Розкопки виявили велику кількість зруйнованих поховань, тому можна припустити наявність кладовища XIV – XVI ст. навколо вірменського храму, зруйнованого більш пізніми об'єктами. На користь цієї думки свідчить велика кількість перевідкладених людських кісток на ділянці [19, с. 149 – 151; 22, с. 116].

5. Кладовище церкви Зішестя Святого Духу. Уперше цей храм згадується під 1632 р. До своєї руйнації в 1811 р. споруда залишалася дерев'яною [28, с. 97]. Після пожежі храмове оздоблення та іконостас Свято-Духівської церкви було перенесено до сусідньої Братської Борисоглібської церкви. Згодом монастирська церква отримала й назву Зішестя Святого Духу [43, с. 163].

Під час земляних робіт, які проходили в 1914 р. на вул. Борисоглібській, 19–21 на глибині 1,5 м від рівня сучасної денної поверхні знайдені людські поховання в зітлілих дерев'яних трунах. Звісна річ, чіткої дати поховальних комплексів встановлено не було [5, арк. 7 – 11].

Влітку 1998 р. рятівні археологічні розкопки проводилися за адресою: вул. Набережно-Хрещатицька, 21 у межах того самого кварталу. Під час досліджень відкрито могильник XIII – XIV ст. Повністю вдалося дослідити тільки шість поховальних комплексів. Поховання були перекриті шаром, який датувався XV ст.* (Примітка: інформація відома з польової документації та зі слів безпосереднього автора розкопок Ю. Башкатова). Цілком імовірно, що знайдені поховання належали кладовищу церкви Зішестя Святого Духа.

6. Поховання на території Братського монастиря. Братський монастир було засновано 1615 р. на землях міщанки Гальшки Гулевичівни. У 1620 р. було збудовано дерев'яну соборну Богоявленську церкву, 1690 р. на місці старого храму коштом гетьмана Івана Мазепи та за проектом архітектора Осипа Старцева почалося спорудження кам'яного Богоявленського собору, який було завершено 1693 р. Монастирський комплекс знищено радянською владою 1935 р.

Біля Богоявленського собору писемні джерела фіксують численні поховання різних часів. Так, під південною стіною церкви ще на початку XX ст. показували місце поховання Петра Конашевича Сагайдачного [5, с. 142 – 143]. Сучасниками також згадуються гробові плити інших поховань.

У 1987 р. проводилися рятівні розкопки в безпосередній близькості від фундаментів Богоявленського собору 1695 р. Пізньосередньовічні і давньоруські шари були прорізані похованнями XVI – XIX ст. Багато з поховань були пошкоджені й зруйновані ще в XIX ст. під час будівництва кам'яних споруд. Зафіксовано кілька перепоховань (по чотири – п'ять кістяків в одній ямі). Кістки розташовувалися хаотично по всій площі ями. Необхідно відзначити, що всі останки були перепоховані в тильній і південній частинах котловану. У стінах котловану було зафіксовано 12 поховань. Очевидно, що могильник функціонував тривалий час, оскільки окремі поховання перекривали одне одного [33, с. 3 – 4].

У 1992 р. Подільська експедиція провела археологічні дослідження в районі фундаментів пам'ятника XVII – XVIII ст. – будинку поварні Братського монастиря. З боку двору біля фундаментів на глибині 2,0 – 2,2 м від сучасної

денної поверхні виявлено ще два поховання XIV – XV ст. Перше являло собою перезахоронення давнього поховання, інше було наполовину зруйноване пізнішими об'єктами. Обидва комплекси порушені в результаті будівельних робіт на території садиби в кінці XVI – на початку XVII ст. Необхідно відмітити знахідки окремих розрізаних людських кісток. Під час реставраційних робіт 1993 р. у будівлі, яка прилягає до Поварні, було зафіксовано ще два поховання невизначеного часу [32, с. 5 – 6].

Таким чином, археологічними дослідженнями на території колишнього Братського монастиря зафіксовані поховання, що являють собою рештки кладовища, яке могло функціонувати біля невідомого храму – попередника Богоявленської церкви. Після заснування Братського монастиря кладовище продовжує існувати досить довгий період – до початку XIX ст.

7. Під час рятівних досліджень 1991, 1997 рр. співробітники Подільської археологічної експедиції ІА НАНУ у кварталі, утвореному **вулицями Верхній Вал, Межигірська та Хорива** зафіксували частину міського кладовища XIV – XV ст.

Цвинтар відкрито в 1991 р. під час рятівних археологічних робіт на вул. Межигірській, 11. На жаль, повністю дослідити вдалося лише два поховальні комплекси в прямокутних домовинах, орієнтованих головою на південний захід. За характерними особливостями стратиграфічної ситуації на ділянці, а також враховуючи глибоке залягання поховань (2,62 та 2,88 м від рівня сучасної денної поверхні), автори розкопок датують їх XIV – XV ст. [2, с. 13].

Вочевидь, продовження цього ж могильника зафіксовано під час розкопок на новобудові за адресою: вул. Верхній Вал, 34/13 у 1997 р. Вдалося повністю дослідити чотири поховання в трапецієподібних трунах. Могильні ями запуснені з позначок 2,65 – 3,35 м від сучасної денної поверхні. На відміну від поховань 1991 р., вони були орієнтовані головою на північний захід [30, с. 89 – 90].

8. Могильник на **вул. Спаській, 16-в.** У 1992 р. проводилися спостереження за земляними роботами, пов'язаними прокладанням дренажних траншей в районі будинку на вул. Спаській, 16-в – пам'ятника архітектури XVIII ст., відомого киянам як “будинок гетьмана Мазепи”. Під час нагляду зафіксовано 15 поховань XIII – XV ст. Усі поховання орієнтовані головою на захід. Могильні ями прямокутні в розрізі, у плані поховання їх дослідити не вдалося. Усі поховання безінвентарні, слід відмітити добрий стан збереженості кістяків, і, навпаки-поганий стан гробовищ. Верхня хронологічна межа функціонування кладовища визначена часом зведення “будинка Мазепи” – початком XVIII ст. Нижня встановлюється виключно стратиграфічно – часом після XIII ст. [30, с. 61]. Автори досліджень вважають, що саме місцезнаходження міського кладовища може пояснити відсутність на ділянці культурних нашарувань XIV – XV ст. [30, с. 68].

9. **Кладовище на вул. Межигірській, 3/7.** У 2002 – 2004 рр. проводилися археологічні рятівні розкопки на місці новобудови за адресою вул. Межигірська, 3/7. Вони виявили частину міського кварталу XI – XII ст., невідомий за літописними даними дерев'яний храм XII ст. та пізньосередньовічне кладовище, влаштоване на місці давньоруського храму.

Виявлено 95 поховальних комплексів, близько 60 з яких датувалися за стратиграфією та нечисленним інвентарем XIII – XV ст. Усі поховання здійснені в дерев'яних трунах, більшість мало західну орієнтацію. Небіжчики покладені у випростаному стані на спині, руки схрещені на рівні грудей [36, с. 18 – 36; 13, с. 302, 314].

10. Кладовище на вул. Юрківській, 3. Перші поховання за цією адресою були виявлені науковими співробітниками НВК “Археолог” у 1993 р. [4, с. 12 – 13]. У 2003 р. співробітниками Подільської експедиції Інституту археології НАН України було відкрито невідомий за літописними свідченнями давньоруський мурований храм та великий пізньосередньовічний могильник.

Під час розкопок виявлено велику кількість поховань, які розміщувалися в кілька горизонтів. Судячи з речового матеріалу, кладовище існувало досить тривалий час, принаймні з XVI до XVIII ст. Слід відзначити наявність великої кількості перепоховань і безладно розташованих перевідкладених людських кісток, які походили з повністю зруйнованих поховань. Деякі з поховань перекривали стіни давньоруського храму, при цьому порушуючи їх [40, с. 403 – 408]. Поховань раніше кінця XVI ст. не було виявлено, проте археологічні розкопки на ділянці не були закінчені, тому майбутні дослідження можуть призвести до відкриття більш ранніх поховань.

11. Під час розкопок 2008 р. на вул. Набережно-Хрещатицькій, 9 виявлено два поховання. Перше поховання належить дитині і за стратиграфією та знайденим під головою фрагментом “литовки” може датуватися другою половиною XIII – XIV ст. Другий поховальний комплекс складається з чотирьох людських кістяків і датується XV – XVI ст. Можливо, захоронення теж пов’язане з “Менглі-Гіреєвою ісазюю” [35, с. 6 – 75].

Цілком можливим видається існування кладовищ XIII – XVI ст. в районі подільських церков, які не були достатньо досліджені археологічно (Притисько-Микільської, Різдва Христова, Воскресінської тощо).

Так, К. Шероцький згадує про знахідку поховань під час земляних робіт у районі Поштової станції неподалік від церкви Різдва Христова [43, с. 133].

М. Берлінський згадує про знахідки католицьких поховань у районі храму Миколи Доброго, які могли бути залишками цвинтаря бернардинського монастиря [3, с. 177].

До категорії поховальних комплексів з *недостатнім рівнем інформації* належать також археологічно зафіксовані поховання, які через уривчастий характер польової документації не можуть бути чітко продатовані.

В. Антонович згадує про знахідки поховань на території цегельного заводу Суботіна (вул. Фрунзе, 35 – 49). Під самою горою були знайдені “три гробниці, в них лежали скелети головами к северу; около них черепки глиняных сосудов” [1, с. 40]. У 1925 р. лаборант археологічного відділу ВІМу Кость Куниця звітується до ВУАКу про відкриття трьох поховань, виявлених на великій глибині в районі садиби №11 на вул. Боричів Тік: два кістяка були в дерев’яних домовинах, третій без труни. Автор доповідної записки згадує про наявність інвентаря [25]. У 1936 р. під час зведення будинку на розі вулиць Волоської та Хорива І. Самойловський відкрив низку поховань [38, с. 114].

Повна відсутність польової документації робить неможливим хронологічно атрибутувати вищезгадані комплекси, проте необхідно пам’ятати про подібні знахідки та враховувати їх під час майбутніх досліджень на київському Подолі.

Таким чином, за останні 40 років археологічного вивчення Подолу відкрито низку міських могильників Києвоподолу, які датуються приблизно XIII – XVI ст. Більшість з них може належати подільським парафіяльним храмам (№№ 1 – 6). У районі могильників №7 та №8 ніяких сакральних споруд не виявлено. Можливо, десь поруч розташовувалися невеликі каплички, які не вдалося зафіксувати археологічно. Цікава традиція простежується на прикладі кладовищ №№ 9 – 10. Звичай закладання цвинтаря на місці зруйнованого храму – так званої, “церковщини” – досить розповсюджений у східнослов’янському православ’ї. Він пояснюється намаганням обрати

сакральню чисту територію при виборі міста для поховання. Ділянка освячена колишнім храмом підходить ідеально. Тому в археологічному середовищі подібні християнські могильники вважаються вірним індикатором у пошуках давньої храмової архітектури [23, с. 13 – 14].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Антонович В.Б. Археологическая карта Киевской губернии. – К.: “Изд. имп. Московского археологического об-ва”, 1895. – 139 с.
2. Башкатов Ю.Ю., Зоценко В.Н., Тимошук В.Н. “Отчет Межигорского отряда постояннодействующей Подольской экспедиции о Полевых исследованиях по ул. Межигорской, 11 в 1991 г. и полевых наблюдениях в 1991 – 1992 гг.”// НА ІА НАНУ. – 1992/231. – 69 с.
3. Берлинский М.Ф. Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего город. – К.: “Наукова думка”, 1991. – 320 с.
4. Бидзиля В.И., Занкин А.Б., Калюк А.П. “Отчет научно-производственного кооператива “Археолог” об охранных археологических раскопках на киевском Подоле в 1993 г.”//НА ІА НАНУ. – 1993/57. – 135 с.
5. Бліфельд Д.І. Матеріали до археологічної карти Києва: Т. II. Подільський район. – НА ІА НАНУ. Ф. 12. – Од. зб. 214.
6. Богусевич В.А. Археологічні розкопки в Києві на Подолі в 1950 р. // Археологія. – 1954. – Т. 9. – С. 42 – 53.
7. Гупало К.Н. “Отчет о раскопках Пирогощи в 1978–1979 гг.” // НА ІА НАНУ. – 1979/16 “в”. – 36 с.
8. Гупало К.Н., Ивакин Г.Ю., Сагайдак М.А., Зоценко В.Н. Исследования Киевского Подола // АО 1976 г. – М., 1977. – С. 286 – 287.
9. Гупало К.Н., Ивакин Г.Ю., Сагайдак М.А. “Отчет Архитектурно-археологические исследования церкви Успения Богородицы Пирогощи 1976 – 1977 года”// НА ІА НАНУ. – 1977/9 “б”. – 42 с.
10. Гупало К.Н., Ивакин Г.Ю. Раскопки в Киеве // АО 1978 г. – М., 1979. – С. 323 – 325.
11. Гупало К.М., Толочко П.П. Давньокиївський Поділ у світлі нових археологічних досліджень // Стародавній Київ. – К.: “Наукова думка”, 1975. – С. 40 – 79.
12. Зоценко В.Н. Скандинавские древности и топография Киева /...// Ruthenica Т. II. – К.: “Інститут історії НАНУ”, 2003. – С. 26 – 52.
13. Зоценко В., Тараненко С. Відкриття дерев'яного храму XII ст. на Київському Подолі // Фортеця. Збірник заповідника “Тустань” на пошану Михайла Рожка. – Львів, “Камула”, 2009. – С. 302 – 332.
14. Івакін В.Г., Івакіна І.Ю. Археологічні дослідження на Київському Подолі у 1920 – 1940-х рр. // Могилянські читання 2009. – К.: “НКПЗ”, 2010. – С. 257 – 264.
15. Івакін Г.Ю. До історичної топографії пізньосередньовічного Києва // Археологічні дослідження стародавнього Києва. – К.: “Наукова думка”, 1976. – С. 214 – 224.
16. Ивакин Г.Ю. Охранные раскопки на Киевском Подоле // АО 1980 г. – М., 1981. – С. 251 – 252.
17. Ивакин Г.Ю. Киев в XIII – XV веках. – К., 1982. – 104 с.
18. Ивакин Г.Ю. О Церкви Успения Богородицы Пирогошей // Древние славяне и Киевская Русь. – К.: “Наукова думка”, 1989. – С. 168 – 180.
19. Івакін Г.Ю. Історичний розвиток Києва XIII – середини XVI ст. – К., 1996. – 272 с.
20. Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А. Дослідження по вул. Сагайдачного в Києві 1991 року // Археологічні дослідження в Україні 1991 року. – Луцьк, 1993. – С. 37 – 38.
21. Івакін Г.Ю., Козубовський Г.А. Дослідження південної частини Подолу в 1984 – 1989 рр. Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984 – 1989. – К.: “Наукова думка”, 1993. – С. 104 – 133.
22. Івакін Г.Ю.; Козубовський Г.А.; Козюба В.К.; Чміль Л.В. “Звіт про археологічні дослідження церкви Успіння Богородиці Пирогощі в 1996 р.”// НА ІА НАНУ. – 1996/1. – 31.

23. Иоаннисян О. Деревянные храмы домонгольской Руси // Успенская церковь в Кондопоге: Сб. научных тр. – Кондопога – СПб., 1996. – С. 4 – 47.
24. Климовський С.І. Соціальна топографія Києва XVI – середини XVII сторіччя. – К.: Стіло, 2002 – 230 с.
25. Куниця Кость. Доповідна записка // НА ІА НАНУ. – Фонд ВУАКУ, 1922 – 1923. – Ф. е. 13.
26. Петров Н. И. Историко-топографические очерки древнего Киева. – К.: “Типография Императорского Университета св. Владимира”, 1897. – 274 с.
27. Покас П.М. До палеоантропології київського Подолу XV – XVII ст. // Стародавній Київ. Археологічні дослідження 1984 – 1989. – К.: “Наукова думка”, 1993. – С. 134 – 137.
28. Попельницька О. Історична топографія київського Подолу XVII – початку XIX століття. – К., 2003. – 305 с.
29. Проценко Л.А. Київський некрополь: Пугівник-довідник. – К.: “Укр. письменник”, 1994. – 334 с.
30. Сагайдак М.А. Давньокиївський Поділ. Проблеми топографії, стратиграфії, хронології. – К., 1991. – 168 с.
31. Сагайдак М.А., Зоценко В.Н., Сергеева М.С., Тимошук В.Н., Михайлов П.С., Башкатов Ю.Ю. “Отчет Подольской постояннодействующей археологической экспедиции Института археологии НАН Украины об исследованиях 1997 г. на Киевском Подоле” // НА ІА НАНУ. – 1997/119. – 22 с.
32. Сагайдак М.А., Сергеева М.С. “Отчет об исследованиях Подольской экспедиции в зоне фундаментов Поварни XVII – XVIII вв. на территории бывшего Братского монастыря” // НА ІА НАНУ. – 1992/30. – 10 с.
33. Сагайдак М.А., Занкин А.Б., Тимошук В.Н. “Отчет Подольской постояннодействующей экспедиции” // НА ІА НАНУ. – 1987/26. – 47 с.
34. Сагайдак М.А., Сергеева М.С. Звіт Подільської постійнодіючої експедиції ІА НАНУ про архітектурно-археологічні дослідження у Києві на вул. Юрківська, 3 в 2003 р. // НА ІА НАНУ. – 2003 /126. – 24 с.
35. Сагайдак М.А., Сергеева М.С., Пефтіць Д.В., Гречко Д.В. Звіт Центру археології Києва ІА НАНУ про археологічні дослідження у Києві по вул. Набережно-Хрещатицька, 9 у 2008 рр. Том 1. // НА ІА НАНУ. – 2009. – 77 с
36. Сагайдак М.А., Тараненко С.П., Тимошук В.М., Зоценко В.М., Башкатов Ю.Ю., Журухіна О.Ю. “Звіт Межигірського загону Подільської постійно-діючої археологічної експедиції за адресою вул. Межигірська, 3/7 у 2002 – 2004 рр. // НА ІА НАНУ. – 2004/229. – 48 с.
37. Сагайдак М.А., Тараненко С.П., Івакін В.Г. Дослідження Подолу Києва (Ярославський провулок, 7/9 Р-1) // Археологічні дослідження в Україні 2004 – 2005 рр. / за редакцією Н. О.Гаврилюк – Вип. 8. – Київ-Запоріжжя: ІА НАН України, Дике поле. – 2006. – С. 123 – 125.
38. Самойловський І.М. Археологічна карта Києва. 1949 – 1954 рр. // НА ІА НАНУ. – Ф. 12/ – № 361. – 157 с.
39. Самойловський І.М. Археологічні дослідження на території Києва з 1917 по 1967 р. – НА ІА НАНУ – Ф. 12. – № 110, 269. – 141 с.
40. Сергеева М.С., Ивакин В.Г. Позднесредневековый могильник на Киевском Подоле // Русское наследие в странах Восточной и Центральной Европы. – Брянск: “РИО БГУ”, 2010. – С. 403 – 408.
41. Сергеева М.С., Тараненко С.П. Археологічні дослідження на території Києво-Подільського Братського монастиря // Могилянські читання 2009. – К.: “НКПЗ”, 2010. – С. 287 – 293.
42. Толочко П.П. Історична топографія стародавнього Києва / ІА АН УРСР. – К.: “Наукова думка”, 1970.
43. Шероцкий К.В. Киев. Путеводитель: Репринт. воспр. изд. 1918. – К.: “Книга Роду”, 2008. – 400 с.

